

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

Λειτουργική

Ενότητα 7: Γένεση και Εξέλιξη των Ιερών
Ακολουθιών: Επικήδειος και Ακολουθίες του
Νυχθημέρου

Γεώργιος Φίλιας
Θεολογική Σχολή
Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας

Περιεχόμενα ενότητας

Γένεση και εξέλιξη της επικηδείου ακολουθίας και των ακολουθιών του νυχθημέρου, Αναφορά στις βιβλικές ρίζες της επικηδείου ακολουθίας, Παρουσίαση των πηγών των πρώτων αιώνων περί της επικηδείου ακολουθίας, Η τελική διαμόρφωση της ακολουθίας, Αναλυτική αναφορά στις ακολουθίες του νυχθημέρου: Εσπερινός, Απόδειπνο, Μεσονυκτικό, Ώρες, Όρθρος

Α) Γένεση και Εξέλιξη της Επικήδειου Ακολουθίας (1 από 7)

1. Μαρτυρίες περί της επικήδειας Ακολουθίας στην αρχαία Εκκλησία:
 - Στην Καινή Διαθήκη τονίζεται ιδιαιτέρως η «κατάργηση» του θανάτου δια της Αναστάσεως του Κυρίου (Α' Κορ. 15, 26/ Ιω. 11, 25-26).
 - Αν και στην Καινή Διαθήκη δεν μαρτυρείται λειτουργική προσευχή υπέρ των κεκοιμημένων, τονίζεται όμως ο σεβασμός προς τους νεκρούς και η ελπίδα στην ανάστασή τους.
 - Έκφραση τιμής στο ανθρώπινο σώμα: η ταφή του Λαζάρου (Ιω. 11, 12), του Ιωάννου του Προδρόμου (Μτ. 14, 12) και του Ιδίου του Κυρίου (Μτ. 27, 57-61· Μκ. 15, 42-47· Λκ. 23, 50-54· Ιω. 19, 38-42).
 - Εφ. 6, 18: ο απόστολος Παύλος προτρέπει τους πιστούς να προσεύχονται και να αγρυπνούν «εν πάση προσκαρτερήσει και δεήσει περί πάντων αγίων» (δηλαδή ζώντων και κεκοιμημένων).

Α) Γένεση και Εξέλιξη της Επικήδειου Ακολουθίας (2 από 7)

- Β' Τιμ. 1, 16-18: ο απόστολος Παύλος δέεται υπέρ της ψυχής του νεκρού Ονησιφόρου, όπως «δώη έλεος ο Κύριος τω Ονησιφόρου οίκω... δώη αυτώ ο Κύριος ευρείν έλεος παρά Κυρίου εν εκείνη τη ημέρα».
- *Απόκρυφες Πράξεις Παύλου και Θέκλης* (τέλος 2^{ου} αι.): η βασίλισσα Τρύφαινα προσεύχεται στη μάρτυρα Θέκλα για την ανάπαυση της ψυχής της νεκρής κόρης της (της ειδωλολάτριάς Φαλκονίλας).
- Ο Τερτυλλιανός (τέλος 2^{ου} αι.) μας πληροφορεί για μία χήρα γυναίκα που προσεύχεται για την ψυχή του νεκρού συζύγου της, καθώς και για την προσευχή της μάρτυρας Περπέτουας για τη σωτηρία της ψυχής του αδελφού της Δεινοκράτη.
- Ωριγένης (3^{ος} αι.): μαρτυρεί για την ύπαρξη ευχών υπέρ των κεκοιμημένων.

Α) Γένεση και Εξέλιξη της Επικήδειου Ακολουθίας (3 από 7)

- 3ος αι.: μεταθανάτιες μνήμες μαρτύρων δια της τελέσεως της Θείας Ευχαριστίας επί των τάφων τους (ανάπτυξη επιμνημόσυνων λειτουργικών πράξεων).
- Η ταφή του Πέτρου Αλεξανδρείας (+311): οι πιστοί συνοδεύουν το νεκρό «λαμπαδηφορούντες»/ αναπέμπουν ύμνους και κρατούν φοίνικες.
- Ταφή αγίου Παχωμίου (+346): οι αδελφοί της μονής ψάλλουν ύμνους.
- Γρηγόριος Θεολόγος (+390): μαρτυρεί ότι ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος κηδεύεται με «παννύχιες ωδές» και με «δαδουχίες», καθώς και ότι ο Μέγας Βασίλειος κηδεύεται με «πομπή και ψαλμωδίες».
- Αυγουστίνος (+430): μαρτυρεί ότι η μητέρα του κηδεύεται με αντιφωνικές ψαλμωδίες του ψαλτηρίου και ότι κατά την κήδευσή της τελέστηκε Θεία Λειτουργία.

Α) Γένεση και Εξέλιξη της Επικήδειου Ακολουθίας (4 από 7)

- Γρηγόριος Νύσσης, περί της κηδεύσεως της αδελφής του Μακρίνας: τελέστηκε «παννυχίδα» (νυκτερινή εξόδιος ακολουθία), στην οποία περιλαμβάνονταν ψαλμωδίες και αναγνώσεις.
- Η ακολουθία της παννυχίδας: πιθανόν η πρώτη νεκρώσιμη ακολουθία.
- Αποστολικές Διαταγές (τέλος 4^{ου} αι.): αναφέρονται σε συγκεκριμένους εξόδιους ύμνους που προέρχονται από Ψαλμούς και άλλα κείμενα της Παλαιάς Διαθήκης (*Τίμιος εναντίον Κυρίου ο θάνατος των οσίων αυτού/ Επίστρεψον η ψυχή μου εις την ανάπαυσίν σου, ότι Κύριος ευηργέτησέν σε/ Μνήμη δικαίων μετ' εγκωμίων/ Δικαίων ψυχαί εν χειρί Θεού*).
- Ιωάννης Χρυσόστομος: μνημονεύει εξόδιους ψαλμούς (*Επίστρεψον, ω ψυχή μου, εις την ανάπαυσίν σου, ότι Κύριος ευηργέτησέ σε/ Ου φοβηθήσομαι κακά, ότι συ μετ' εμού ει/ Συ μου ει καταφυγή από θλίψεως της περιεχούσης με*).

Α) Γένεση και Εξέλιξη της Επικήδειου Ακολουθίας (5 από 7)

- Από τον 4^ο αι. μαρτυρούνται οι παλαιότερες ευχές για τους κεκοιμημένους.
- Ευχολόγιο Σεραπίωνος: «Ευχή επί τεθνεώτος και εκκομιζομένου».
- Αποστολικές Διαταγές: «Ευχή επί των εν Χριστώ αναπαυσαμένων».
- Αμβρόσιος Μεδιολάνων (+397 μ.Χ.): κατά τη κηδεία του νεκρού αδελφού του Σάτυρου τελέστηκε Θεία Λειτουργία.
- ΜΑ' Κανόνα της εν Καρθαγένη Συνόδου (419 μ.Χ.): η κήδευση πρέπει να τελείται σε συνάφεια με τη Θεία Λειτουργία μόνο όταν ο ιερέας είναι νηστικός.
- Πάπυρος της Νεσσάνα (νότια Παλαιστίνη, περί το 600 μ.Χ.): μαρτυρείται η ευχή «Ο Θεός των πνευμάτων και πάσης σαρκός...».

A) Γένεση και Εξέλιξη της Επικήδειου Ακολουθίας (6 από 7)

2. Η σημερινή μορφή της νεκρώσιμης Ακολουθίας:

- Η ιστορία της νεκρώσιμης Ακολουθίας αρχίζει από τον 10^ο αι.
- Στη σημερινή της μορφή η νεκρώσιμη Ακολουθία διατηρεί, ως κατάλοιπα της σχέσεώς της με τη Θεία Λειτουργία, τους μακαρισμούς, τα αναγνώσματα και την εκτενή.
- Όταν η νεκρώσιμη Ακολουθία αποσυνδέθηκε από τη Θεία Λειτουργία (οπωσδήποτε πριν από τη χιλιετία) για λόγους πρακτικούς (δεν ήταν δυνατόν να οικονομηθεί η ευχαριστιακή νηστεία/ όταν συνέβαιναν πολλοί θάνατοι δεν ήταν δυνατόν να τελεστούν πολλές Θείες Λειτουργίες), τότε συνδυάστηκε με την Ακολουθία του Όρθρου.

Α) Γένεση και Εξέλιξη της Επικήδειου Ακολουθίας (7 από 7)

- Οι πρώτες χειρόγραφες ευχολογιακές μαρτυρίες καταδεικνύουν τη Στουδιτική επίδραση επί της νεκρώσιμης Ακολουθίας: πρόκειται περί μοναστικού Όρθρου (με κυρίαρχο στοιχείο τον Κανόνα) που φέρει ασματικά στοιχεία (αντίφωνα, κοντάκιο).
- Φαίνεται ότι αρχικά δεν προβλεπόταν ποικιλία νεκρώσιμων Ακολουθιών, αλλά υπήρχε μία Ακολουθία που κάλυπτε όλες τις περιστάσεις/Όταν άρχισε η εμφάνιση ποικιλίας Ακολουθιών, το στοιχείο που δημιουργούσε την ποικιλία ήταν οι Κανόνες και η σταδιακή υμνογραφική παραγωγή για τους κατά περίπτωση κεκοιμημένους/Έτσι δημιουργήθηκε -ήδη από τον 12^ο αι.- η ποικιλία Ακολουθιών (για ενήλικες, βρέφη, μοναχούς, ιερωμένους και λαϊκούς).
- Οι συγκυρίες πολλών θανάτων (και, επομένως, η υποχρέωση μαζικών ενταφιασμών) οδήγησε τον 17^ο αι. την Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως να επιτρέψει την κατά περίπτωση σύντμηση της νεκρώσιμης Ακολουθίας.

B) Ο Εσπερινός (1 από 3)

Η γένεση και οι αρχαϊκές μαρτυρίες περί της Ακολουθίας του Εσπερινού:

- Εξ. 30, 8: υπήρχε ειδική εσπερινή ακολουθία στη σκηνή του μαρτυρίου (τελετουργικές λεπτομέρειες της ακολουθίας αυτής παρέχονται από το Λευ. 24, 1-4).
- Βασικά στοιχεία της εσπερινής ακολουθίας των Εβραίων: το άναμμα της λυχνίας και η προσφορά θυμιάματος.
- Η διδασκαλία του Κυρίου ότι είναι «το φως του κόσμου» (Ιω. 8, 2) και «το φως το αληθινό που φωτίζει κάθε άνθρωπο ερχόμενο στον κόσμο» (Ιω. 1, 9) υπήρξε η αιτία της διατήρησης -από τους πρώτους Χριστιανούς που προέρχονταν από την εβραϊκή θρησκεία- του εσπερινού τελετουργικού του ανάμματος της λυχνίας.
- Τερτυλλιανός (τέλος 2^{ου} αι.): περιγράφει το εσπερινό τελετουργικό (νήψη χειρών· άναμμα της λυχνίας· οι πιστοί ψάλλουν όρθιοι έναν ύμνο προς το Θεό είτε από τις Άγιες Γραφές, είτε από την καρδιά τους).

B) Ο Εσπερινός (2 από 3)

- Αποστολική Παράδοση του Ιππολύτου Ρώμης (αρχές 3^{ου} αι.): ο Διάκονος φέρνει την αναμμένη λυχνία· ο Επίσκοπος ευλογεί τη σύναξη και αναπέμπει εσπερινή ευχή.
- Αναφέρεται και η ύπαρξη εσπερινών ύμνων: παρόμοιος πρέπει να θεωρηθεί ο ύμνος «Φως ιλαρόν», τον οποίο ο Μέγας Βασίλειος θεωρεί ως «αρχαίο» και ο οποίος (σύμφωνα με ανεπιβεβαίωτη παράδοση) αποδίδεται στον μάρτυρα Αθηνογένη.
- Γρηγόριος Νύσσης (4^{ος} αι.): αναφέρεται στην ετοιμοθάνατη αδελφή του Μακρίνα, προς την οποία «έφεραν την αναμμένη λυχνία», εκείνη δε «ήθελε να πει την επιλύχνιο ευχαριστία» (δηλαδή να προσευχηθεί με την αντίστοιχη εσπερινή προσευχή).
- Αποστολικές Διαταγές (τέλος 4^{ου} αι.): ψάλλεται ο επιλύχνιος ύμνος· ο Διάκονος αναπέμπει αιτήματα υπέρ των κατηχομένων, χειμαζομένων, φωτιζομένων και μετανοούντων· απολύονται οι παραπάνω· γονυκλισία των πιστών και αιτήματα του Διακόνου· ευχή του Επισκόπου (επιλύχνια ευχαριστία)· ευχή χειροθεσίας του Επισκόπου και απόλυση.

B) Ο Εσπερινός (3 από 3)

- *Οδοιπορικό της Αιθερίας* (τέλος 4^{ου} αι.): μαρτυρείται η Ακολουθία του Λυχνικού ή Εσπερινού στα Ιεροσόλυμα (συγκέντρωση των πιστών κατά την 12^η ώρα [6 μ.μ.] στο ναό της Αναστάσεως· άναμμα των λαμπάδων [από την κανδήλα που καίει ακατάπαυστα εντός του σπηλαίου της Αναστάσεως]· ψάλλονται ύμνοι και αντίφωνα· ο Επίσκοπος μνημονεύει κατ' όνομα τους Χριστιανούς και εύχεται για όλους· ο Διάκονος καλεί τους κατηχούμενους σε κεφαλοκλισία και ο Επίσκοπος τους ευλογεί με μία ευχή· ο Διάκονος καλεί τους πιστούς σε κεφαλοκλισία και ο επίσκοπος τους ευλογεί· γίνεται απόλυση και ασπασμός της χείρας του Επισκόπου· ακολουθεί μια περίπου παρόμοια τελετή στον τόπο Σταυρώσεως του Κυρίου, μέχρι τον ερχομό της νύκτας.
- Από την τάξη τελέσεως του Εσπερινού στα Ιεροσόλυμα προήλθε η Ακολουθία του Ασματικού Εσπερινού, περί της οποίας παρέχει πληροφορίες ο Συμεών Θεσσαλονίκης (15^{ος} αι.).

Γ) Το Απόδειπνο

- Ακολουθία που τελείται μετά από το δείπνο και πριν από την κατάκλιση (σε ορισμένα χειρόγραφα αποκαλείται ως «ακολουθία των προθυπνίων»).
- Υπήρξε (κατ' αρχάς) ιδιωτική προσευχή στα μοναστήρια («εν τοις κελλίοις»).
- Η Ακολουθία εμφανίζεται σήμερα σε δύο μορφές: το «μέγα απόδειπνο» (η παλαιότερη μορφή) και το «μικρό απόδειπνο» (η νεώτερη μορφή)/ Η τέλεση του «μικρού αποδείπνου» γενικεύτηκε, ενώ του «μεγάλου αποδείπνου» περιορίστηκε στις τέσσερις ημέρες (Δευτέρα έως Πέμπτη) της Μεγάλης Τεσσαρακοστής/ Το «μικρό Απόδειπνο» τελείται με την Ακολουθία των Χαιρετισμών (τις Παρασκευές των τεσσάρων πρώτων εβδομάδων της Μεγάλης Τεσσαρακοστής) και του Ακαθίστου ύμνου (το Σάββατο [Παρασκευή εσπέρας, για τις ενορίες] της Ε' Εβδομάδας της Μεγάλης Τεσσαρακοστής).

Δ) Μεσονυκτικό

- Η μοναχική Ακολουθία που τελείται περίπου στο μέσο της νύκτας.
- Κύριο περιεχόμενο της Ακολουθίας απετέλεσε ο Ψαλμός 118 (ο λεγόμενος «Άμωμος», λόγω της αρκτικής του φράσης «Μακάριοι οι άμωμοι εν οδώ»)/ Ο 62^{ος} στίχος του Ψαλμού αυτού παραπέμπει στη χρησιμοποίησή του κατά την Ακολουθία του Μεσονυκτικού («Μεσονύκτιον εξεγειρόμην του εξομολογείσθαί σοι επί τα κρίματα της δικαιοσύνης σου»).
- Στους ενοριακούς ναούς τελείται πριν από τον Όρθρο· στην περίπτωση αυτή παραλείπεται ο άμωμος.

Ε) Όρθρος (1 από 4)

1. Οι αρχαιότερες μαρτυρίες:
 - Η ορθρινή ακολουθία προβλεπόταν στην εβραϊκή λατρεία/ Η χριστιανική Λατρεία δημιούργησε αντίστοιχη Ακολουθία, με Ψαλμούς και ορθρινές προσευχές.
 - *Αποστολική Παράδοση* του Ιππολύτου Ρώμης (αρχές 3^{ου} αι.): μαρτυρείται «εωθινή προσευχή των πιστών».
 - *Αποστολικές Διαταγές* (τέλος 4^{ου} αι.): μαρτυρείται Ακολουθία του Όρθρου (απόλυση κατηχουμένων· διακονικές αιτήσεις για τους πιστούς· ευχή του Επισκόπου· χειροθεσία του λαού από τον Επίσκοπο· απόλυση).

Ε) Όρθρος (2 από 4)

- Οδοιπορικό της Αιθερίας (τέλος 4^{ου} αι.): η Ακολουθία του Όρθρου τελείται στο ναό της Αναστάσεως (λέγονται ύμνοι, ψαλμοί και αντίφωνα μέχρι την ανατολή του ηλίου· σε κάθε ύμνο επισυνάπτεται αντίστοιχη ευχή από τους ιερείς· όταν ανατέλλει ο ήλιος ψάλλονται εωθινοί ύμνοι· ο Επίσκοπος έρχεται στο ναό και στέκεται μπροστά στο κιγκλίδωμα του Παναγίου Τάφου· αναγινώσκονται τα Δίπτυχα και ευλογούνται οι κατηχούμενοι· ο Επίσκοπος απαγγέλλει ευχή και ευλογεί τους πιστούς· οι πιστοί ασπάζονται το χέρι του Επισκόπου και η Ακολουθία ολοκληρώνεται).

Ε) Όρθρος (3 από 4)

2. Η σημερινή μορφή της Ακολουθίας:
 - Η σημερινή Ακολουθία του Όρθρου ανήκει στον μοναστικό τύπο (αναπτύχθηκε στα Ιεροσόλυμα [μονή του αγίου Σάββα] και έλαβε την τελική διαμόρφωση στην Κωνσταντινούπολη).
 - Η μοναστική Ακολουθία του Όρθρου διαμορφώθηκε με βάση την αναγκαιότητα να καλυφθεί το χρονικό διάστημα από το Μεσονυκτικό έως την ανατολή του ηλίου/ Έτσι, συγχωνεύτηκαν τα στοιχεία της παλαιάς ορθρινής ακολουθίας με τα στοιχεία της μοναστικής νυκτερινής ακολουθίας.

Ε) Όρθρος (4 από 4)

- Η αρχική μορφή του Όρθρου περιελάμβανε τον 50^ο Ψαλμό, την στιχολογία των Ωδών, τους αίνους και τη δοξολογία/ Με την προσθήκη των στοιχείων εκ της μοναστικής νυκτερινής ακολουθίας ο Όρθρος διπλασιάστηκε (προστέθηκαν ο εξάψαλμος και η στιχολογία του Ψαλτηρίου, από δε την ακολουθία της παννυχίδος του ασματικού τυπικού προστέθηκαν ο πολυέλεος, οι αναβαθμοί και το Ευαγγέλιο).
- Η ανάπτυξη της Υμνογραφίας επηρέασε την Ακολουθία του Όρθρου: προστέθηκαν τροπάρια και κανόνες, με αποτέλεσμα την περαιτέρω αύξηση του μήκους της Ακολουθίας.

ΣΤ) Οι Ώρες (1 από 2)

- Η εβραϊκή λατρεία προέβλεπε διαφορετικές ώρες προσευχής κατά τη διάρκεια της ημέρας.
- Η πρώτη Εκκλησία υιοθετεί τις ώρες αυτές: οι Απόστολοι είναι «συναγμένοι» -κατά την ημέρα της Πεντηκοστής- την «τρίτη ώρα» της ημέρας (Πρ. 2, 1 και 15), ενώ οι απόστολοι Πέτρος και Ιωάννης «ανέβαιναν στο ιερό για να προσευχηθούν περί την ώραν της προσευχής την ενάτην» (Πρ. 3, 1).
- Στη σημερινή τους μορφή οι Ακολουθίες των Ωρών είναι τέσσερεις (Α', Γ', ΣΤ' και Θ'): αποτελούνται από τρεις Ψαλμούς (η κάθε μία), τροπάριο, τρισάγιο και μία ευχή· η συμμετοχή του ιερέα περιορίζεται στο ελάχιστο (σε μία εκφώνηση)· στα μοναστήρια η Α' Ώρα επισυνάπτεται μετά το τέλος του Όρθρου και η Θ' πριν από την τέλεση του Εσπερινού.

ΣΤ) Οι Ώρες (2 από 2)

- Στους ενοριακούς ναούς οι Ακολουθίες των Ωρών διαβάζονται μόνο κατά τη Μεγάλη Τεσσαρακοστή.
- «Μεγάλες Ώρες»: ονομάζονται οι Ακολουθίες των Ωρών τριών διακεκριμένων ημερών του λειτουργικού έτους (Μεγάλης Παρασκευής, παραμονής Χριστουγέννων και παραμονής Θεοφανείων)· στις «Μεγάλες Ώρες» αντικαθίστανται δύο από τους Ψαλμούς των μικρών Ωρών με μεσσιανικούς Ψαλμούς που αναφέρονται στα γεγονότα της ημέρας· μεταξύ του Προκείμενου και του Τρισαγίου (των μικρών Ωρών) προστίθενται τρία Ιδιόμελα και τρία αναγνώσματα (Προφητεία, Απόστολος, Ευαγγέλιο)· τόπος προελεύσεως των Μεγάλων Ωρών είναι τα Ιεροσόλυμα (η αρχική μορφή ήταν οι «Μεγάλες Ώρες» της Μεγάλης Παρασκευής).

Τέλος Ενότητας

Γένεση και Εξέλιξη των Ιερών Ακολουθιών:
Επικήδειος και Ακολουθίες του Νυχθημέρου

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο την αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Σημειώματα

Σημείωμα Ιστορικού Εκδόσεων Έργου

Το παρόν έργο αποτελεί την έκδοση 1.0.

Σημείωμα Αναφοράς

Copyright Εθνικών και Καποδιστριακών Πανεπιστημίων Αθηνών 2015.
Γεώργιος Φίλιας. «Λειτουργική. Γένεση και Εξέλιξη των Ιερών Ακολουθιών:
Επικήδειος και Ακολουθίες του Νυχθημέρου». Έκδοση: 1.0. Αθήνα 2015.
Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση:
<http://opencourses.uoa.gr/courses/SOCTHEOL101/>.

Σημείωμα Αδειοδότησης

Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά, Μη Εμπορική Χρήση Παρόμοια Διανομή 4.0 [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση. Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».

[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Ως **Μη Εμπορική** ορίζεται η χρήση:

- που δεν περιλαμβάνει άμεσο ή έμμεσο οικονομικό όφελος από την χρήση του έργου, για το διανομέα του έργου και αδειοδόχο
- που δεν περιλαμβάνει οικονομική συναλλαγή ως προϋπόθεση για τη χρήση ή πρόσβαση στο έργο
- που δεν προσπορίζει στο διανομέα του έργου και αδειοδόχο έμμεσο οικονομικό όφελος (π.χ. διαφημίσεις) από την προβολή του έργου σε διαδικτυακό τόπο

Ο δικαιούχος μπορεί να παρέχει στον αδειοδόχο ξεχωριστή άδεια να χρησιμοποιεί το έργο για εμπορική χρήση, εφόσον αυτό του ζητηθεί.

Διατήρηση Σημειωμάτων

Οποιαδήποτε αναπαραγωγή ή διασκευή του υλικού θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει:

- το Σημείωμα Αναφοράς
- το Σημείωμα Αδειοδότησης
- τη δήλωση Διατήρησης Σημειωμάτων
- το Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (εφόσον υπάρχει)

μαζί με τους συνοδευόμενους υπερσυνδέσμους.

